

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”
Кафедра беларускага мовазнаўства

С.В. Мартынкевіч

КУЛЬТУРА МАЎЛЕННЯ (БЕЛАРУСКАГА)

Метадычныя рэкамендацыі

*Віцебск
ВДУ імя П.М. Машэрава
2022*

УДК 811.161.3'271(075.8)

ББК 81.411.3-553я73

М29

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”. Пратакол № 2 ад 05.01.2022.

Аўтар: загадчык кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат педагагічных навук, дацэнт
С.В. Мартынкевіч

Р э ц е н з е н т :

дацэнт кафедры літаратуры ВДУ імя П.М. Машэрава,
кандыдат філалагічных навук *Г.А. Гладкова*

Мартынкевіч, С.В.

М29 Культура маўлення (беларускага) : метадычныя рэкамендацыі / С.В. Мартынкевіч. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2022. – 36 с.

Метадычныя рэкамендацыі па дысцыпліне “Культура маўлення (беларускага)” для студэнтаў спецыяльнасці “Рамана-германская філалогія” акрэсліваюць напamкі вучэбнай дзейнасці пры падрыхтоўцы да заняткаў, змяшчаюць рэкамендацыі і практычныя заданні па тэмах курса, садзейнічаюць самастойнаму асэнсаванню сутнасці моўных працэсаў і засваенню нормаў культуры маўлення. У выданні прапанаваны дадатковыя матэрыялы для кіруемай самастойнай работы студэнтаў і спісы літаратуры па тэмах.

Прызначаецца студэнтам філалагічных спецыяльнасцей.

УДК 811.161.3'271(075.8)

ББК 81.411.3-553я73

© Мартынкевіч С.В., 2022

© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2022

ЗМЕСТ

Прадмова	4
Змест вучэбнага матэрыялу	5
Асноўныя тэрміны і паняцці курса	6
Вучэбна-метадычная карта дысцыпліны	8
Змест практычных заняткаў	9
Тэксты для перакладу	31
Тэмы для вусных выказванняў	34
Літаратура	35

ПРАДМОВА

Сучасная канцэпцыя падрыхтоўкі спецыялістаў заснавана на сусветнай гуманістычнай тэндэнцыі захавання і развіцця нацыянальна-культурнай самабытнасці народаў, найважнейшым элементам якой выступае нацыянальная мова. Мэта гуманітарнай, у прыватнасці, беларускамоўнай адукацыі студэнтаў – не толькі пазнаёміць з асаблівасцямі беларускай мовы і яе функцыянавання ў сучасным грамадстве, а таксама фарміраваць цікавасць да духоўнай і культурнай спадчыны беларускага народа, пачуццё нацыянальнай годнасці. Разам з гэтым павышаць агульны ўзровень камунікатыўнай культуры студэнтаў.

Мэта выкладання дысцыпліны – засваенне навыкаў лагічнага мыслення, правільнага ўжывання слоў, словаформаў, сінтаксічных канструкцый, літаратурнага вымаўлення галосных і зычных гукаў, гукавых спалучэнняў, правільнае разуменне і выбар адпаведнай інтанацыі падчас вуснага маўлення, развіццё навыкаў захавання стылю выказвання ў залежнасці ад жанру тэксту.

Задачамі вучэбнай дысцыпліны з’яўляюцца:

– трывалае засваенне арфаэпічных, акцэнталагічных, словаўтваральных, марфалагічных, сінтаксічных, лексічных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы;

– вывучэнне законаў дакладнасці, лагічнасці, дарэчнасці, выразнасці маўлення;

– развіццё здольнасцяў правільна выказваць думкі ў розных маўленчых сітуацыях;

– развіццё ўмення правільнага выбару моўных сродкаў у залежнасці ад стылю маўлення;

– выпрацоўка ўмення аналізаваць маўленчы матэрыял, рабіць класіфікацыю выяўленых памылак.

Вучэбная дысцыпліна “Культура маўлення (беларускага)” адносіцца да цыкла дысцыплін кампаненту ўстаноў вышэйшай адукацыі, модуля “Агульнапрафесійны” (па выбары). Яна цесна звязана з такімі дысцыплінамі, як “Стылістыка і культура беларускага маўлення, “Уводзіны ў мовазнаўства”, “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, “Рыторыка”.

Патрабаванні да засваення вучэбнай дысцыпліны

Вучэбная дысцыпліна фарміруе ў студэнтаў:

Валодаць вуснай і пісьмовай разнавіднасцямі беларускай / рускай літаратурнай мовы; карыстацца асноўнымі моўнымі паняццямі і тэрмінамі ў іх сістэмна-структурных сувязях.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен **ведаць:**

– месца, ролю і значэнне дысцыпліны “Культура маўлення (беларускага)” сярод іншых філалагічных дысцыплін;

– асноўныя асаблівасці беларускага літаратурнага вымаўлення;

- законы пабудовы словазлучэнняў і сказаў;
- адпаведныя тэматычныя групы лексікі;
- асноўныя ідыяматычныя выразы;

умець:

- прымяняць веды ў працэсе пабудовы словазлучэнняў;
- будаваць сказы і ствараць мікракантэксты;
- свабодна карыстацца засвоенымі сінтаксічнымі канструкцыямі;

валодаць:

- асноўнымі прыёмамі перакладу з рускай мовы на беларускую, з беларускай на рускую.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

Уводзіны. Асноўныя этапы развіцця навукі. Асноўныя этапы развіцця навукі пра культуру маўлення. Роля перыядычных выданняў у станаўленні літаратурных нормаў. Асноўныя тэрміны і паняцці. Нарматыўнасць, нармалізацыя, варыянтнасць. Іх трактоўка ў навуковай літаратуры.

Арфаэпічныя нормы літаратурнай мовы. Асноўныя правілы беларускага літаратурнага вымаўлення. Асаблівасці вымаўлення асобных гукавых спалучэнняў. Інтанацыя.

Акцэнталагічныя нормы літаратурнай мовы. Націск у беларускай мове. Тыповыя памылкі ў пастаноўцы націску. Варыянтнасць.

Лексічныя нормы літаратурнай мовы. Правільнасць словаўжывання. Тыповыя лексічныя памылкі. Лексічная спалучальнасць. Іншамоўныя элементы ў перыядычным друку. Лексічныя інавацыі. Пурызм.

Марфалагічныя нормы літаратурнай мовы. Правільнасць ужывання граматычных формаў слова. Тыповыя памылкі пры выкарыстанні назоўнікаў, прыметнікаў, дзеясловаў, дзеепрыметнікаў, дзеепрыслоўяў.

Сінтаксічныя нормы літаратурнай мовы. Правільнасць пабудовы словазлучэнняў. Тыповыя памылкі пры выкарыстанні словазлучэнняў. Уплыў рускай мовы на сінтаксічным узроўні.

Камунікатыўныя якасці маўлення. Правільнасць маўлення

Дакладнасць маўлення. Дакладнасць словаўжывання. Асноўныя прычыны парушэння дакладнасці маўлення ў сродках масавай інфармацыі.

Лагічнасць маўлення. Лагічнасць выказвання як неабходны элемент культуры мовы. Прычыны парушэння лагічнасці маўлення.

Чысціня маўлення. Асноўныя прычыны парушэння чысціні маўлення. Жарганізмы, прастамоўі, слэнгавыя элементы ў сучасным публіцыстычным тэксте. Дыялектная, іншамоўная лексіка, словы-паразіты. Маўленчыя штампы і канцылярызмы.

Багацце маўлення. Багацце (разнастайнасць) маўлення як наяўнасць пэўнай множнасці моўных сродкаў і аптымальная насычанасць імі канкрэтных сказаў і тэкстаў. Роля розных моўных узроўняў у стварэнні багацця і разнастайнасці маўлення. Моўнае багацце і слоўнікі.

Выразнасць маўлення. Выразнасць як камунікатыўная якасць маўлення, асаблівасць яго структуры, скіраваная на падтрымку ўвагі і цікавасці ў успрымальніка. Экстралінгвістычныя і ўласна лінгвістычныя ўмовы стварэння выразнасці. Моўныя сродкі індывідуальнай выразнасці.

Дарэчнасць маўлення. Экстралінгвістычныя і ўласна лінгвістычныя ўмовы дарэчнасці. Віды дарэчнасці: стылявая, кантэкстуальная, сітуацыйная, асобна-псіхалагічная. Тыповыя памылкі, звязаныя з парушэннем дарэчнасці маўлення, іх выпраўленне.

Сцісласць маўлення. Сцісласць і закон моўнай эканоміі. Экстралінгвістычныя і ўнутрымоўныя прычыны сцісласці. Недастатковасць маўлення і шматслоўнасць як маўленчыя памылкі, спосабы іх выпраўлення.

Пераклад тэкстаў з рускай мовы на беларускую.

Вусныя выказванні. Вусныя выказванні паводле абранай тэмы. Аналіз выказванняў, класіфікацыя выяўленых памылак.

АСНОЎНЫЯ ТЭРМІНЫ І ПАНЯЦЦІ КУРСА

Культура маўлення – гэта сукупнасць, сістэма пэўных маўленчых якасцей, якія называюцца камунікатыўнымі якасцямі маўлення, а таксама ўменне эфектыўна выкарыстоўваць гэтыя маўленчыя якасці ў канкрэтных умовах камунікацыі ў адпаведнасці з нормамі сучаснай літаратурнай мовы.

У шырокім сэнсе культура маўлення ўключае і эстэтычныя аспекты.

Мова – гэта сістэма знакаў; яна служыць асноўным сродкам зносін. У адрозненне ад мовы **маўленне** – канкрэтнае выкарыстанне гэтага сродку зносін у працэсе камунікацыі; гэта матэрыяльны, фізічны працэс, дзейнасць таго, хто гаворыць. **Маўленчая дзейнасць** – ужыванне маўлення ў працэсе ўзаемаадносін паміж людзьмі, патрэбы людзей у інфармацыйным абмене.

Мова – сродак зносін; сістэма знакаў, якія абазначаюць прадметы аб'ектыўнай рэчаіснасці; з'ява сацыяльная, калектыўная, аб'ектыўная і абавязковая для ўсіх.

Маўленне – канкрэтнае выкарыстанне сродку зносін (мовы) у працэсе кантактаў; спосаб перадачы думкі пры дапамозе пэўных элементаў мовы; з'ява індывідуальная, суб'ектыўная і непаўторная.

Маўленчы акт – мэтакіраваныя маўленчыя зносіны, якія ўключаюць выказванне і ўспрыманне маўлення, наяўнасць адрасата і пэўнай маўленчай сітуацыі.

Маўленчая выразнасць – выкарыстанне багацця мовы, яе выяўленчых сродкаў, стылістычных магчымасцей, якія надаюць маўленню вобразнасць, эмацыянальнасць, мастацкасць.

Маўленчая дзейнасць – спецыфічны від дзейнасці чалавека; выкарыстанне маўлення ў працэсе ўзаемадзеяння паміж людзьмі.

Маўленчыя паводзіны – сукупнасць маўленчых дзеянняў (учынкаў) чалавека; уменне карыстацца мовай у самых разнастайных жыццёвых сітуацыях.

Маўленчая сітуацыя – сітуацыя маўлення (зносін), якая абумоўлівае, аказвае ўплыў на адбор суразмоўцамі моўных сродкаў для перадачы пэўнага зместу.

Культура маўлення – сукупнасць пэўных маўленчых якасцей, якія называюцца камунікатыўнымі якасцямі маўлення; уменне эфектыўна выкарыстоўваць гэтыя маўленчыя якасці ў канкрэтных умовах зносін.

Правільнасць маўлення – камунікатыўная якасць маўлення, якая вызначаецца адпаведнасцю маўлення нормам літаратурнай мовы.

Багацце (разнастайнасць) маўлення – камунікатыўная якасць маўлення, якая вызначаецца ўмелым выкарыстаннем у маўленні разнастайных сінанімічных, антанімічных, фразеалагічных і інш. моўных сродкаў, прадугледжвае наяўнасць багатага слоўнікавага запасу.

Выразнасць маўлення – камунікатыўная якасць маўлення, якая вызначаецца наяўнасцю ў маўленні такіх моўных элементаў, што фарміруюць прадметна-пачуццёвыя ўяўленні аб аб'ектыўнай рэчаіснасці, уздзейнічаюць на эмацыянальны стан чалавека, выклікаюць цікавасць і служаць для прыцягнення ўвагі слухачоў.

Дакладнасць маўлення – камунікатыўная якасць маўлення, якая вызначаецца строгай адпаведнасцю значэнняў слоў і іх спалучэнняў зместу і аб'ёму выражаных паняццяў, уменнем дакладна і ясна мысліць.

Дарэчнасць маўлення – камунікатыўная якасць маўлення, якая вызначаецца адборам моўных сродкаў у адпаведнасці са стылем, часам, месцам, мэтам і ўмовамі камунікатыўных зносін.

Змястоўнасць маўлення – камунікатыўная якасць маўлення, якая вызначаецца наяўнасцю важнай для камунікатыўнага працэсу думкі, ідэі, а таксама адпаведнасцю маўлення маральным нормам, ісціне.

Красамоўства (прамоўніцкае майстэрства) – па-мастацку апрацаванае вуснае публічнае маўленне, мэта якога – уздзейнічаць на розум і пачуцці слухачоў, пераканаць іх і схіліць да пэўных дзеянняў; аратарскі талент, здольнасць прыгожа і пераканаўча гаварыць.

Лагічнасць маўлення – камунікатыўная якасць маўлення, якая вызначаецца акрэсленасцю думкі, паслядоўнасцю яе выкладу, доказнасцю аргументаў і фактаў, абгрунтаванасцю і бездакорнасцю вывадаў, адпаведнасцю сэнсавай сувязі паміж словамі законам логікі, мыслення.

Лаканічнасць (сцісласць) маўлення – камунікатыўная якасць маўлення, якая прадугледжвае адбор найбольш рацыянальных, зручных для камунікацыі моўных сродкаў.

Чысціня маўлення – камунікатыўная якасць маўлення, якая вызначаецца адсутнасцю ў маўленні слоў-паразітаў, жарганізмаў, дыялектызмаў, лаянкавых слоў, канцылярызмаў і штампаў і іншых слоў і выказаў, нехарактэрных для літаратурнай мовы.

Тэхніка маўлення – сукупнасць навыкаў, уменняў і прыёмаў, якія выкарыстоўваюцца з мэтай дасягнення найлепшага (аптымальнага) гучання маўлення і якія дазваляюць прамоўцу з максімальнай эфектыўнасцю ўздзейнічаць на аўдыторыю.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ДЫСЦЫПЛІНЫ

№ пп	Назва раздзела, тэмы, заняткаў	Колькасць аўдыторных гадзін			Формы кантролю ведаў
		лекцыі	практычныя	КСР	
	Культура маўлення (беларускага)	10	22		Залік
Модуль 1					
1	Уводзіны. Асноўныя этапы развіцця навукі	2			Апытанне
2	Арфаэпічныя нормы літаратурнай мовы		2		Апытанне, індывідуальныя заданні
3	Акцэнталагічныя нормы літаратурнай мовы				Апытанне, індывідуальныя заданні
4	Лексічныя нормы літаратурнай мовы	2	2		Апытанне, індывідуальныя заданні
5	Марфалагічныя нормы літаратурнай мовы		2		Апытанне, індывідуальныя заданні
6	Сінтаксічныя нормы літаратурнай мовы		2		Апытанне, індывідуальныя заданні
	Выніковы кантроль па модулі				Самастойныя індывідуальныя заданні
Модуль 2					
7	Камунікатыўныя якасці маўлення. Правільнасць маўлення				Апытанне, індывідуальныя заданні
8	Дакладнасць маўлення	2	2		Суб'яседаванне аналіз тэкстаў
9	Лагічнасць маўлення				Суб'яседаванне аналіз тэкстаў
10	Чысціня маўлення	2	2		Суб'яседаванне аналіз тэкстаў
11	Багацце маўлення		2		Суб'яседаванне аналіз тэкстаў

12	Выразнасць маўлення	2	2		Субсядаванне аналіз тэкстаў
13	Дарэчнасць маўлення		2		Субсядаванне аналіз тэкстаў
14	Сцісласць маўлення				Субсядаванне аналіз тэкстаў
15	Пераклад тэкстаў з рускай мовы на беларускую		2		Індывідуальныя заданні
16	Вусныя выказванні		2		Індывід. заданні
	Выніковы кантроль па модулі				Сам. індывід. заданні

ЗМЕСТ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

МОДУЛЬ 1

Практычныя заняткі № 1

Уводзіны. Асноўныя паняцці навукі пра культуру маўлення

Ключавыя паняцці: культура маўлення, норма беларускага маўлення, тыпы нормаў, нарматыўнасць, кадэфікацыя, варыянтнасць, варыянт.

Пытанні для абмеркавання:

1. Чым адрозніваюцца паняцці мова і маўленне? Што абазначае паняцце маўленчая дзейнасць?
2. Што такое правільнасць маўлення?
3. Дайце азначэнне паняццю моўная норма. Якія тыпы нормаў вам вядомы?
4. Дайце азначэнне паняццям *нарматыўнасць, кадэфікацыя, варыянтнасць, варыянт.*
5. Назавіце асноўныя прычыны парушэння нормаў маўлення.

Заданне 1. Выкажыце свае адносіны да ўзнятых лінгвістамі праблем.

У публічных месцах (транспарце, крамах і кафэ, поштах, паліклініках) беларускае маўленне ўспрымаецца як нечаканае і элітарнае; часам яно носіць характар выкліку эпатажу, іншы раз – нават маладзёжнай лёгкай агрэсіі (*Н. Мячкоўская*).

Культура маўлення – гэта ўменне асобы выбіраць з сістэмы мовы тыя сродкі, якія робяць уласнае маўленне з'явай высокай культуры. (*А. Міхневіч*).

Менавіта правільнасць маўлення забяспечвае яго адзінства, агульнаразумеласць інфармацыі, якая перадаецца і ўспрымаецца.

Правільнасць заключаецца ў адпаведнасці маўлення тым законам і правілам, якія дзейнічаюць у мове (Паводле Т. Тамашэвіча).

Асноўная ўмова правільнасці маўлення – добрае веданне норм літаратурнай мовы, а значыць, і ўмелае валоданне імі (Паводле І. Лепшава).

Заданне 2. Падбярыце да іншамоўных слоў беларускія адпаведнікі.

<i>Апанент</i>	1. <i>Падарожжа</i>
<i>Апатыя</i>	2. <i>Жыццярэдасны</i>
<i>Аптымiстычны</i>	3. <i>Абыякавасць</i>
<i>Асістэнт</i>	4. <i>Здарэнне</i>
<i>Гуманны</i>	5. <i>Ахова</i>
<i>Імітацыя</i>	6. <i>Удасканаленне</i>
<i>Інцыдэнт</i>	7. <i>Перакананне</i>
<i>Кашнэ</i>	8. <i>Памочнік</i>
<i>Крэда</i>	9. <i>Праціўнік</i>
<i>Ліцэнзія</i>	10. <i>Дазвол</i>
<i>Мараторый</i>	11. <i>Шалік</i>
<i>Рацыяналізацыя</i>	12. <i>Захапленне</i>
<i>Сентыментальны</i>	13. <i>Забарона</i>
<i>Турнэ</i>	14. <i>Чуллівы</i>
<i>Энтузіязм</i>	15. <i>Падробка</i>
<i>Эскорт</i>	16. <i>Чалавечны</i>

Заданне 3. Прачытайце ўрывак з першай публікацыі паэмы Я. Коласа «Новая зямля» (1912 г.). Параўнайце з сучасным варыянтам. Выпішыце словы, дзе парушаны нормы з пункту гледжання сучасных правіл беларускай літаратурнай мовы. Зрабіце вывад пра апраўданыя ці неапраўданыя змены нормаў беларускай мовы.

Каля пасады лясьніковай
Цягнуўся зграбнаю падковай
Стары высокі лес цяністы.
Тут верх асіны круглалісты
Сплетаўся з хвоямі, з дубамі,
А ёлкі хмурнымі крыжамі
Высока ў небі выдзялялісь
І сумна з хвоямі шэпталісь.

Практычныя заняткі № 2
Арфаэпічныя нормы літаратурнай мовы.
Акцэнталагічныя нормы літаратурнай мовы

Ключавыя паняці: *фанетыка, гук, фанетычныя законы беларускай мовы, асіміляцыя, прыстаўныя гукі, пазіцыя гукаў, чаргаванне гукаў, арфаэпія, арфаэпічная норма бедарускага літаратурнага вымаўлення, акцэнтная норма беларускага літаратурнага вымаўлення.*

Пытанні для абмеркавання:

1. Асаблівасці фанетычнай сістэмы беларускай мовы. Асноўныя правілы беларускага літаратурнага вымаўлення.
2. Правілы вымаўлення галосных гукаў.
3. Правілы вымаўлення зычных гукаў.
4. Асаблівасці вымаўлення асобных гукавых спалучэнняў.
5. Націск у беларускай мове. Тыповыя памылкі ў пастаноўцы націску. Варыянтнасць.

Заданне 1. Прачытайце тэкты. Знайдзіце словы і спалучэнні слоў, пры вымаўленні якіх выяўляюцца фанетычныя асаблівасці беларускай мовы.

Роднае слова

З малых дзён чуем мы цябе з матчыных вуснаў. Ты нам тлумачыш усе дзівы свету, якія дзіцячае вока бачыць навокал сябе першы раз. І табе выказваем мы свой дзіцячы жаль, крыўду, жаданне, радасць... Поруч з любоўю да сваіх братоў патрэбна яшчэ нешта, што злучае людзей у суцэльны народ – гэта родная мова. Яна, быццам цэмент, звязвае людзей. Яна дае ім найлепшы спосаб разумець адзін аднаго, адной думкай жыць, адной долі шукаць (*Цётка “Шануйце роднае слова”*).

Памяць зямлі беларускай

Якая яна, мая зямля? Гэта залатыя палі збажыны з сінімі вочкамі васількоў, светлыя ад бяроз гаі, што аглухлі ад птушынага звону, і пушчы, падобныя на гатычныя храмы, пушчы, дзе алені горда нясуць свае кароны. Гэта бясконцыя жылы рэк, у якіх плешчуцца бабры і рыба на захадзе сонца. Гэта амаль адзінаццаць тысяч азёр, чыстых, як усмешка дзіцяці.

Гэта ў мінулым гераічная і шматпакутная зямля. Безліч разоў з пачатку дзён грукалі па ёй калясніцы вайны. Але мы, дзеці Беларусі, ганарымся тым, што ў гэтых войнах яна ніколі, запамятайце гэта, ніколі не была агрэсарам. Іншая справа, што яна заўсёды важна і да канца бараніла свой ачаг, сваю праўду і веру.

Памяць маёй зямлі аб гэтым і ў старадаўніх гарадзішчах, і ў курганах, пад якімі спяць яе абаронцы, і ў барвовых, быццам ад крыві, мурах замкаў, на палетках, дзе працавіты плуг часам выворвае каменную сякеру, меч або

гільзы часоў апошняй вайны, і ў вечных агнях перад помнікамі салдатам, якіх мы яшчэ памятаем жывымі.

І, перш за ўсё, памяць маёй зямлі – гэта людзі і іх вечная і неўміручая праца. Араць палі, біць студні, расціць сады, плесці з каменя і дрэва карункі дзівосных будынкаў, спяваць, нібы на адным дыханні, песні, складаць вершы. (*У. Караткевіч*).

Заданне 2. Перакладзіце на беларускую мову.

Букву и звук нельзя путать. А часто путают – причем всегда страдает звук (сказывается преклонение перед письменной речью).

Буква – фигурная линия, рисунок (недаром многие художники прославились как мастера рисованного шрифта). Рисунок произнести нельзя.

Неразличение звука и буквы мешает понять строение языка. И.А. Бодуэн де Куртенэ писал: кто смешивает звук и букву, письмо и язык, «тот только с трудом отучится, а может быть и никогда не отучится смешивать человека с паспортом, национальность с алфавитом, человеческое достоинство с чином и званием» (*По М. Панову*).

Заданне 3. Прачытайце тэкст. Перакажыце яго. Выпішыце з тэксту словы, у якіх: 1) гукаў больш, чым літар; 2) колькасць гукаў і літар супадае; 3) літар больш, чым гукаў.

Цікава ведаць, што чалавецтву даволі доўга давялося засвойваць простую думку: “Гукі мы чуем і вымаўляем, а літары бачым і пішам”. Вядома, што яшчэ ў VIII стагоддзі Алкуін – прыдворны мудрэц імператара Карла Вялікага – з дапамогай розгаў прымушаў сваіх выхаванцаў усвядоміць розніцу паміж гукмі і літарамі. Часам гісторыя засваення паняццяў набывала нават трагічныя формы. Для царквы заўсёды была важнай і першаснай літара, і ў часы цемрашальства сцвярджэнне, што “спачатку быў гук, а потым літара”, выклікала абурэнне і было небяспечным для таго, хто выказаў такую думку (*Паводле Л. Выгоннай*).

Заданне 4. Адзначце словы, у якіх спалучэннем літар ДЗ і ДЖ перадаецца адзін гук.

1) адзначыць; 2) надзённы; 3) бяздзейнасць; 4) падзямелле; 5) дзяцінства; 6) аджартавацца; 7) джала; 8) пасаджу; 9) паджаць; 10) агароджа; 11) падземны; 12) дзяжурства; 13) вадзіць; 14) адзваніць; 15) адзенне; 16) дажджы; 17) ураджайны; 18) аджаваць; 19) паджылкі; 20) прыязджаць; 21) хаджу; 22) аджыць; 23) паджаць; 24) падзагалавак; 25) надзея; 26) падземка; 27) лебядзіны; 28) падзарабіць; 29) аддзяліць; 30) пэндзаль.

Заданне 5. Адзначце словы (спалучэнні слоў), вымаўленне якіх не супадае з напісаннем. Зрабіце транскрыпцыю гэтых слоў.

1) карагод; 2) касцюм; 3) мярэжка; 4) перакідваць; 5) лес і возера; 6) перамешваць; 7) гарбуз; 8) прыдарожны; 9) паслядоўнік; 10) трава і дрэвы; 11) касцёл; 12) перадрукоўваць; 13) дрозд; 14) лодка; 15) ягады і грыбы; 16) павялічваць; 17) дождж; 18) дуб і бяроза; 19) вузкі; 20) параўнаць; 21) касцісты; 22) рэпартаж; 23) пераконваць; 24) даведка; 25) рабіна і сасна; 26) перад Іванам; 27) грыб; 28) лёгкі; 29) прайграць; 30) узмежак; 31) перазвоньваць; 32) склад; 33) касцюковіцкі; 34) высадка; 35) брат і сястра.

Заданне 6. Адзначце словы, у якіх колькасць гукаў і літар не супадае. Затранскрыбіруйце іх.

1) ехаць; 2) дзверы; 3) бераг; 4) мёд; 5) маёр; 6) носьбіт; 7) аб'ект; 8) весялосць; 9) лью; 10) мельхіёр; 11) снег; 12) агледзься; 13) жыццё; 14) маё; 15) дзьме; 16) салаўі; 17) пасьянс; 18) яма; 19) падземны; 20) дзяжурны; 21) крэйда; 22) дзень; 23) лье; 24) дождж; 25) песня.

Заданне 7. Адзначце і зрабіце транскрыпцыю слоў, у якіх вымаўляецца:

падоўжаны гук [Ч] :

1) паляўнічы; 2) перакладчык; 3) сучча; 4) чаргаванне; 5) адчапіць; 6) прытча; 7) чыноўнік; 8) суседчын; 9) чалавечы; 10) човен

падоўжаны гук [Ц]:

1) палацы; 2) на кладцы; 3) падцмокваць; 4) падцёк; 5) адсадзіць; 6) на палачцы; 7) у дварцы; 8) на сцежцы; 9) цяплець; 10) адцадзіць.

Заданне 8. Пастаўце правільна націск у словах.

Лубяны, кляштар, металургія, форзац, рымляне, зрабіць за дарма, бліснуць, аўсяны, слыхавы, наспех, дэфіс, філантропія, першыństwo, ка(о)ршун, крупяны, узялі, прынята, мезенец, каталог, скардзіцца, чайная (памяшканне), крыху, кішка, табу

Заданне 9. Прачытайце верш у адпаведнасці з арфаэпічнымі і акцэнталагічнымі нормамаі.

Пакуль яшчэ ў сівых дзядоў
У вуснах тояцца паданні;
Пакуль сланечнік будзіць зноў
Мяне ў вераснёўскім ранні;
Пакуль мы помніць будзем тых,
Хто ў святых баях забіты;

Пакуль вясновыя сады
Выводзяць птушак на арбіты;
Пакуль яшчэ ідуць у бой
З маной і раўнадушшам смела, –
То не загінуць мове той,
Што з вуснаў мацярок зляцела.

(Н. Гальпяровіч)

Практычныя заняткі № 3

Лексічныя нормы беларускай літаратурнай мовы

Ключавыя паняцці: лексічнае значэнне слова, лексічная норма беларускай літаратурнай мовы, уласна беларуская лексіка, лексічная спалучальнасць, безэквівалентная лексіка, матываваныя і нематываваныя словы, прамое і пераноснае значэнне слова, антрапонімы.

Пытанні для абмеркавання:

1. Спецыфіка спосабаў намінацыі ў беларускай мове мове.
2. Лексічная спалучальнасць слоў. Прычыны парушэння лексічнай спалучальнасці.
3. Безэквівалентная лексіка.
4. Нацыянальна-культурная спецыфіка беларускіх антрапонімаў.

Заданне 1. Карыстаючыся тлумачальным слоўнікам беларускай мовы, вызначце значэнне слова *галава* ў прыведзеных сказах.

1. Дзед Талаш зняў шапку і бліснуў лысаю галавою (*К-с*).
2. – Гандаль патрабуе добрай галавы, – разважна сказаў гаспадар.
3. Пасля смерці жонкі, якая была галавой у хаце, Трахім заняўся гаспадарку (*Чарн.*).
4. Пятро тым часам выйшаў на гарод. Там цяпер адны качаны капусты бялелі галавамі (*Н.*). 7. Былы гарадскі галава сустрэў іх з хлебам і соллю (*Гур.*).
5. Тыя, што ў галаве чаргі, трымаюцца сваіх месц (*Л.П.*).

Заданне 2. Растворыце значэнне ўстойлівых выразаў. Якія словы выяўляюць адметнасці лексічнай сістэмы беларускай мовы?

- 1) Ад жыгучкі трымай далей ручкі;
- 2) багатаму шкода карабля, а беднаму – кашалю;
- 3) да пары збан вадзі носіць: вушка адарвецца і збан паб’ецца;
- 4) злазь з даху, ды не псуў гонтаў; каму па каму, а каму два камы;
- 5) ліхтаром пушчы не асвеціш;
- 6) не заўсягды, як на Дзяды, а працы, як у нядзелю;
- 7) пазнаюць нашу дачку і ўандарачку;
- 8) хіцерЗміцер, але іСаўкане дурны;
- 9) як шанцуе, тады іХалімонтанцуе.

Заданне 3. Прачытайце тэкст, замяняючы словы ў дужках аднакаранёвымі дзеясловамі ці іх формамі. Чаму аўтар параўноўвае прыказку з узорам на кашулі-вышыванцы? Запішыце сказы, раскрываючы дужкі.

Прыказка, як (*вышыванка*) ўзор на кашулі, (*жывы*), (*багаты*) выказванне. Яна часта (*дакладны*) з’яву, падзею. Аздобленая прыказкай думка закранае розум, (*поўны*) сэрца. Менавіта агульначалавечае ў прыказках розных народаў (*блізкі*) людзей, вядзе да дружбы (*Паводле У. Калесніка*).

Заданне 4. Запішыце ўстойлівыя выразы. Знайдзіце ў іх структуры дыялектныя словы. Растворыце іх значэнне. Падбярыце да іх адпаведнікі з літаратурнай мовы.

1. Або грай, або грошы (скрыпку) аддай. 2. Добраму чалавечку добра і ў запечку, а якой благаце дрэнна і на куце. 3. Каму па каму, а каму два камы. 4. Карову б'юць за зык, а бабу за язык. 5. Муж і жонка – найлепшая сполка. 6. Хто дужшы, той і прутшы. 7. Цешыцца старац, што перажыў марац, ажно ў маю нясуць яго да гаю. 8. Што каму рупіць, той тое і жупіць.

Заданне 5. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

В последнее время растет актуальность международных деловых контактов. Поэтому любому руководителю необходимо знать особенности делового этикета и психологии партнеров-иностранцев.

Англичане стремятся избежать категоричности. Любимые выражения англичан – «мне кажется», «я думаю», «я полагаю», «возможно, я не прав».

Их характеризует сложность по возможности избегать однозначных ответов «да» и «нет», что создает иногда трудности в понимании их коммуникативных намерений иностранцами. Сам английский язык идиоматичен, одно слово может иметь много значений, и потому понимание английской речи, понимание того, что на самом деле хотел сказать англичанин и чего он не хотел сказать, бывает нелёгким делом. Англичанин исключительно вежлив и требует такого же обращения от других, он молчалив, с незнакомыми людьми не вступает в беседу и не обсуждает каких-либо вопросов, он может быть холоден, и его надо «разговорить». В то же время он чуток к намекам, хорошо понимает юмор, но не любит «грязных» шуток и потому иногда осуждает шумные и не слишком приличные немецкие шутки. Существует поговорка: «Молчание – знак согласия». Но для англичан молчание означает именно молчание, нежелание отвечать и больше ничего. Оно не подразумевает согласия с вами.

При установлении и поддержании контактов англичане широко используют подарки (не слишком дорогие, сувенирного характера) и любят сами их получать. Представители крупного бизнеса близки по манерам к аристократии, они ценят утонченные приемы с участием представителей правящей элиты и знаменитых деятелей искусства. Бизнесмены среднего ранга – попроще. Их юмор носит характер больше деловой, профессиональный, увлечения – ближе к интересам среднего класса.

Американцы, как правило, контакты заводят легче, чем англичане, без особых соблюдения правил этикета. Они уделяют большое внимание поискам контактов и сбору посредством их необходимых сведений, а также презентациям и рекламе. В США правила этикета и протокола проще, чем в Англии. Смокинги носят реже, чем в других странах (больше в артистических кругах), фраки – еще реже. Слова *mister* и *mistress* на конвертах и в письмах не пишутся; употребляются сокращенные варианты: *Mr* или *Mrs*. Написанные полностью, эти слова имеют другой, неприятный смысл. Полностью пишется

только Miss. В США распространены рекомендательные письма. Их следует послать по почте, предоставив инициативу запроса письма адресату. Если вы звоните по телефону, назовите свое имя и фамилию (не следует представляться как «мистер» или «мадам») (*Паводле часопіса «Секретарь»*).

Заданне 6. Падбярэце да прыведзеных слэнгізмаў адпаведнікі з літаратурнай мовы.

Абітура, сімка, абламацца, абломны, круты, адказваю, алень, аўтамат, батанік, баксы, відак, галівудзіць, глючыць, грузіць, даганяць, днюха, заваліцца, клешні, курсач, малаток, лох, стрэлка, тачка, тормаз, угараць, шнуркі, яшчык.

Заданне 7. Знайдзіце памылкі ў лексічнай спалучальнасці слоў. Падбярэце да няправільна ўжытых слоў паронімы і запішыце сказы ў адпаведнасці з лексічнымі нормаў беларускай літаратурнай мовы.

1. Маючы абанент на наведванне басейна ў першым паўгоддзі, мы значна палепшылі свой стан здароўя. 2. Да парушальніка закона нарэшце былі прыняты абмежаваныя меры. 3. Адрасат паслаў пісьмо на адрас, які выклікаў павагу ў жыхароў гэтага горада. 4. Беларускае Палессе вядома ва ўсім свеце сваімі балотнымі тэрыторыямі. 5. У мяне заўсёды выклікалі шчырую павагу і захапленне бескарысныя ўчынкі людзей. 6. Вытворная практыка, якая праходзіць на пятым курсе, найбольш набліжае студэнтаў да адукаванага працэсу сучаснай школы. 7. Гасцінны бізнес набывае даволі шырокае развіццё ў нашай краіне. 8. Мужчынскія і жаночыя абавязкі ў сям'і трэба адрозніваць з ранняга дзяцінства. 9. У гэтым мястэчку камяністыя будынкі былі заўсёды вялікай рэдкасцю. 10. Нарэшце ў выніку шматгадовай партызанскай барацьбы гэта афрыканская маленькая краіна набыла статут незалежнай дзяржавы. 11. Рэдкія і старажытныя кнігі па абранай тэме можна атрымаць у чытацкай зале.

Практычныя заняткі № 4

Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы

Ключавыя паняцці: *марфалогія, граматычнае значэнне слова, марфалагічныя катэгорыі часцін мовы, граматычная форма слова, марфалагічная норма.*

Пытанні для абмеркавання:

1. Разыходжанне ў родзе і ліку назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.
2. Утварэнне і ўжыванне формаў ступеней параўнання якасных прыметнікаў.
3. Скланенне лічэбнікаў і асаблівасці іх ужывання з назоўнікамі.
4. Дзеяслоў. Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як формы дзеяслова. Асаблівасці іх утварэння і ўжывання ў беларускай мове.
5. Спосабы перадачы дзеепрыметнікаў пры перакладзе на беларускую мову.

Заданне 1. Перакладзіце тэкст на беларускую мову і запішыце. Вызначце стыль і тып. Абгрунтуйце сваю думку.

Книга – это духовное завещание одного поколения другому, совет умирающего старца юноше, начинающему жить, приказ, передаваемый часовым, отправляющимся на отдых, часовому, заступающему на его место. Вся жизнь человечества последовательно оседала в книге: племена, люди, государства исчезали, а книга оставалась. Она росла вместе с человечеством, в нее кристаллизовались все учения, потрясающие умы, в нее записана та огромная исповедь бурной жизни человечества, та огромная автография, которая называется всемирной историей. Но в книге не одно прошедшее: она составляет документ, по которому мы вводимся во владение настоящим, во владение всей суммой истин и усилий, найденных страданием, облитых иногда кровавым потом, она – программа будущего. Итак, мы будем уважать книгу. Это – мысль человека, получившая относительную самобытность, это – след, который он оставил (*А. Герцен*).

Заданне 2. Вызначце, да якога роду адносяцца выдзеленыя назоўнікі.

Быць *сведкам*, *музы'ка* з Мядзеля, *міліцыянер* Петрусёва, *права* на адукацыю, з *выхвалякам* суседам, *збірацца на жніво*, *убрацца ў шэрань*, *накіп* на чайніку, *вакса* для абутку, *ротны запявала*, *акуліст* Кавалёва, *шынель афіцэра*, у любой справе *дока*, *качур* без сяброўкі, *новая лістаноша*, *скласці рыззё*, *Уганда ўжо недалёка*, *прафесар* Іванова, *пакласці ў кішэнь*, *мастак-самавучка*, *наступіла раўнадзенства*, *крыльца матылька*, *рысь* – драпежны звер, *таленавіты ляўша*, *насып* пры дарозе.

Заданне 3. Падбярыце прыметнікі да прапанаваных назоўнікаў.

Сочы, какаду, папуры, бурыве, Батумі, мецца, жалюзі, Жулія, грызлі, Осла, куцюр'е, індыга, По (пісьменнік), фламінга, івасі, круп'е, бістро, Перу, Чад (возера), вета, бенгалі, рэзюме, клішэ, калібры, Кіліманджара, манпансье, Элен, кюрэ, янкі, камюніке, пані, Мэры, леча, Чыкага, ларгета, табу, капрычыя, фрау, Антарыя (правінцыя), Каларада (рака).

Заданне 4. Прачытайце тэкст. Знайдзіце назоўнікі ў форме множнага ліку, аднавіце іх форму адзіночнага ліку. Ці заўсёды гэта магчыма?

Адна з асаблівасцей беларускіх народных напояў – тое, што яны вырабляліся ў розныя часы ў залежнасці ад наяўнасці і даступнасці таго ці іншага неабходнага кампаненту. Так, калі быў у вялікай колькасці мёд, шырока ўжывалі такія напоі, як мядок, мядуха, сыта. Увесну, калі дрэвы наліваліся сокам, пілі берку і кляновік (бярозавы і кляновы сокі). Летам, калі даспявалі ягады, з іх варылі ўзвары, кісялі, кулагі. У гарачую пару касавіцы гатавалі і пілі хлебны квас. Узімку ўжывалі бураковы квас, адвары з сушаных траў і ягад (*Паводле Т. Наваградскага; з інтэрнэт-рэсурсаў*).

Заданне 5. Запішыце прыметнікі і дзеясловы ў неабходнай форме.

1. Шумн.. мнагалюдн.. Осла. На галоўн.. авеню – утульн.. кафэ “Ружов.. фламінга”. Гучыць прыемн.. сапрапа. За столікам каля сцяны, дзе вісіць прыгож.. бра, сядзяць юн.. лэдзі і калмат.. хіпі. На лэдзі свабодн.. норкав.. манто, на хіпі – выцвілыя джынсы, світэр і бруднават.. кашнэ. Жуюць бутэрброды з апетытн.. салямі і салат са свеж.. кальрабі. Перад лэдзі стаіць моцн.. чорн.. кава, абрыкосав.. суфле і свеж.. безэ, перад хіпі – не менш моцн.. віскі.

2. Было ціха. Спа.. магутн.. арангутанг, драма.. гарыла, пахрапва.. шымпанзэ. Толькі шустр.. макака ніяк не хаце.. супакоіцца. Задуменн.. гну жава.. сена. Другая антылопа ляжа.. у глыбіні вальера. Гіганцк.. боа спа.., утульна скруціўшыся ў клубок. З сумкі шэр.. кенгуру выглядвала дзіцянё. Амерыканск.. лама моўчкі глядзе.. навокал. Зграбн.. газель пашчыва.. траўку (*Паводле В. Служэўскай*).

Заданне 6. Вызначце род абрэвіятур.

РАУС, БТ, аргадзел, РТС, спецвопратка, камбат, ЦУМ, ЦЭЦ, БДУ, ЭВМ, біяфак, СНТ, АТС, аргработа, прафорг, ЖЭК, БелЭН, ЖЭУ, ТСБМ, ЕС, ВКЛ, НАН, спецкурс, камроты, БелАМ, ЦСУ, медсястра, ЭліМБел, ГУУС, нарсуд, НЗ, БАМ, ГЭС, камандарм, БРС, БелТА, БНТУ, ДАІ, Белтрансгаз, ТБМ, СП, дот, БРСМ, КНР, ВМФ, Мінэканомікі, Белофістэхніка, МАЗ, ФІФА, Цэнтрвыбаркам.

Практычныя заняткі № 5

Сінтаксічныя нормы беларускай літаратурнай мовы

Ключавыя паняцці: *сінтаксіс, словазлучэнне, сінтаксічныя асаблівасці беларускай мовы, дзеяслоўнае кіраванне, сінтаксічная норма.*

Пытанні для абмеркавання:

1. Ахарактарызуйце асаблівасці дзеяслоўнага кіравання ў беларускай мове.
2. У чым выяўляюцца асаблівасці дапасавання прыметнікаў да назоўнікаў у колькасна-іменных спалучэннях?
3. У чым асаблівасці спалучэння дзеясловаў ветлівасці з назоўнікамі і займеннікамі ў беларускай мове?
4. Выявіце асаблівасці ўтварэння спалучэння дзеясловаў руху з назоўнікамі ў словазлучэннях з мэтавыя значэннем.

Заданне 1. Назавіце словазлучэнні, якія перадаюць асаблівасці кіравання ў беларускай мове. Выпішыце іх, перакладзіце на рускую мову. Ператварыце словазлучэнні “назоўнік + назоўнік” у словазлучэнні “прыметнік + назоўнік” і запішыце.

Аловак Наташы, верш Броўкі, гадзіннік Васі, гняздо ластаўкі, касцюм дзядулі, сарафан бабулькі, хатка бабра, песні Васілінкі.

Заданне 2. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову. Вызначце склон, з якім ужываюцца прыназоўнікі ў рускай і беларускай мовах.

Железнодорожная насыпь, неправильная дробь, третья перепись, древнерусская летопись, едкая гарь, кислый щавель, прийти ровно в шесть, подтрунивать над одноклассником, гречневая крупа, пойти за водою, жениться на студентке, пойти за водою, поблагодарить брата, сердечное спасибо, старше сестры.

Заданне 3. Замяніце форму выражэння прыналежнасці на сінанімічную – з прыналежным прыметнікам. Ці ва ўсіх выпадках гэта магчыма? Словазлучэнні запішыце.

Нара **барсука**, парада **бацькі**, рукі **матулі**, сын **Пятра Анатолевіча**, цацка **Толі**, сэрца **маці**, доля **адзінокіх старых**, зарплата **лабаранта Воінавай**, дупло **вавёркі**, творы **С. Грахоўскага**, верш **Р. Барадуліна**, проза **Я. Сіпакова**.

Заданне 4. Выпраўце дапушчаныя ў сказах граматычныя памылкі, адрэдагуйце сказы.

1. Лектар паклаў на стол два экзэмпляра свежай газеты. 2. Рыхтуючыся да навагодняга свята, у студэнтаў быў добры настрой. 3. Прыпынак быў у трох кроках ад школы. 4. У маім жыцці няма нічога даражэй кнігі. 5. Сына паслалі да суседзяў за бацькам. 6. Кожнаму хацелася паціснуць руку высокага госця. 7. Міхась смялей за ўсіх у групе. 8. Сябры доўга размаўлялі па тэлефону. 9. Тры летніх дні яны правялі ў вёсцы. 10. Прабачце мяне за спазненне. 11. Сястра доўга хварэла грыпам. 12. Ліпа вырасла вышэй таго дома. 13. Залілі стол чырвонымі чарніламі.

Заданне 5. Выпраўце памылкі ў няправільна пабудаваных словазлучэннях. Словазлучэнні запішыце.

Пасмейваліся над сябрам, бачыць свімі вачыма, метрах у дваццаці ад лесу; не бачыліся больш дзесяці гадоў, паслаў за малаком, тры вялікіх возеры, чатыры новых алоўка, два вялізных дома; паслаў па адрасу, блукаў па дарогам, выбраўся па грыбы; спыніўся ў трох кроках, чытаў пра сябе, хадзіў па лугам; дзякаваць паэта, захварэць ангінай, загадчык кафедрай, не бачыліся больш дзесяці гадоў.

Заданне 6. Параўнайце сказы з арыгінальных і перакладных тэкстаў. Выпішыце з іх словазлучэнні, розныя паводле будовы ў беларускай і рускай мовах. Раствлумачце, у чым заключаецца розніца.

1. Потым падышоў да адчыненага акна і доўга любаваліся на каштан. – Потом подошёл к открытому окну и долго любовался каштаном.
2. Ён дакрануўся вуснамі да яе шчакі. – Он прикоснулся губами к её щеке.
3. Прысаромлены Зазыба патрываў, пакуль пачне хіліцца на лес сон. – Пристыженный Зазыба выждал, пока начнёт клониться к лесу солнце.

4. Паўз вокны ішоў стараваты чалавек. – Мимо окон прошёл пожилой человек.

5. Ён перадаў гэты тэкст а пятай гадзіне дня. – Он передал этот текст в пять часов дня.

6. Па азнаямленні Лабановіч падзяліў вучняў на тры групы. – После ознакомления с ними Лобанович разделил учеников на три группы.

7. Мужчыны нашы днямі ўжо бачылі гэты спектакль. – Мужчины наши на днях уже видели этот спектакль.

Заданне 7. Перакладзіце тэкст, захоўваючы нормы беларускай літаратурнай мовы.

Детство великого сказочника

Андерсен вырос в бедности. Единственной гордостью семьи Андерсенов была необыкновенная чистота в их доме, ящик с землей, где густо разрастался лук, и несколько вазонов на окнах. В них цвели яркие тюльпаны. А за окном слышался перезвон колоколов, лихая дробь барабанщиков около казармы, свист флейты бродячего музыканта и хриплые песни матросов, выводящих по каналу неуклюжие барки в соседний залив.

Во всем этом разнообразии людей, небольших событий, красок и звуков Христиан находил повод для того, чтобы радоваться и выдумывать всякие истории.

В доме Андерсенов у мальчика был только один благодарный слушатель – старый кот Карл. Но Карл страдал крупным недостатком: он часто засыпал, не дослушав до конца какую-нибудь интересную сказку. Мальчик не сердился на старого кота. Он все ему прощал за то, что Карл никогда не позволял себе сомневаться в существовании колдуний, догадливых трубочистов, говорящих цветов и лягушек с бриллиантовыми коронами на голове.

Первые сказки мальчик услышал от отца и старух из соседней богадельни. Весь день они пряли, сгорбившись, серую шерсть и бормотали свои нехитрые рассказы. Мальчик переделывал эти рассказы по-своему, украшал их, как бы раскрашивал свежими красками и в неузнаваемом виде рассказывал старухам уже от себя. А те только ахали и шептались между собой, что маленький Христиан слишком умен и потому не заживется на свете. Андерсен был единственным ребенком в семье и, несмотря на бедность родителей, жил вольно и беззаботно. Его никогда не наказывали. Он занимался только тем, что непрерывно мечтал. Это обстоятельство даже помешало ему вовремя научиться грамоте. Он одолел ее позже, чем его одноклассники, и до пожилых лет писал не совсем уверенно, делая орфографические ошибки.

Родители же мечтали сделать из мальчика хорошего портного. Мать учила его кроить и шить. Но мальчик если что-либо и шил, то только пестрые платья для своих кукол (у него уже был свой собственный домашний кукольный театр). А вместо кройки он научился виртуозно вырезать из бумаги замысловатые узоры и маленьких танцовщиц, делающих пируэты. Этим искусством он поражал всех даже в годы своей старости (По К.Г. Паустовскому).

МОДУЛЬ 2

Практычныя заняткі № 6

Камунікатыўныя якасці маўлення. Правільнасць маўлення

Ключавыя паняці: камунікатыўная мэтазгоднасць маўлення, правільнасць маўлення, норма, маўленчы этыкет.

Пытанні для абмеркавання:

1. Якія патрабаванні да маўлення суадносяцца з камунікатыўнай якасцю правільнасць маўлення?
2. У чым выяўляецца нацыянальна-культурная спецыфіка маўленчага этыкету?

Заданне 1. Спішыце тэкст, захоўваючы арфаграфічныя нормы беларускай мовы.

Малая ра..іма! Што гэта такое? А..куль і дакуль яе межы?

Вось пра гэта я і пача.. думаць, ступіўшы на з..млю сваёй малой ра..імы, сваёй (П,п)алескай вёскі. (Па)мойму, яна – гэта а..сяг нашага дзя..інства. Іншымі словамі, тое, што могуць бачыць дз..цячыя вочы і што прагне (ў/у)вабраць у с..бе ч..стая, шчырая душа. Гэта там, дзе душа (ў/у)першыню з(д,дз)івілася, (ў/у)зрадалася і аж зайшла ад шчасця і дзе (ў/у)першыню засумавала або п..ражыла сваё першае (ў/у)зрушэнне.

Ціхая ..уліца, матчын агаро..чык, які запрашае, цягне да с..бе, каб пачаставаць самымі сма..нымі в..сковымі ласункамі. Потым – са.., дзе вісне з ябл..нь цыбул..вымі пляцёнкамі галлё з чырв..набокімі ябл..камі. За садам – духмяны а..шар поплава.

Малая ра..іма – гэта тое, што на (ў/у)сё жыццё адорвае нас крыламі натхнення (Паводле М. Капыловіча).

Заданне 2. Растлумачце адроненні ў значэнні наступных беларускіх і рускіх слоў. Як называюцца такія словы?

Бел. *безадказны* – рус. *безотказный*, бел. *бескарысны* – рус. *бескорыстный*, бел. *дыван* – рус. *диван*, бел. *склон* – рус. *склон*, бел. *бяспечны* – рус. *беспечный*, бел. *краска* – рус. *краска*, бел. *нядзеля* – рус. *неделя*, бел. *дыван* – рус. *диван*, бел. *маніць* – рус. *манить*, бел. *багатыр* – рус. *богатырь*, бел. *плот* – рус. *плот*, бел. *разлічыць* – рус. *различить*, бел. *стрэльба* – рус. *стрельба*.

Заданне 3. Спішыце тэкст, замяняючы лічэбнікі словамі.

Колькі стралялі зуброў у Белавежы!

Восень, 27 верасня. 1752 год. Кароль Аўгуст III палюе. Разам са сваёй жонкай – вялікай каралеваю. У гэты дзень яе вялікасць каралева забіла 20 зуброў і прачытала каля 50 старонак сентыментальнага рамана.

1860 год. Таксама верасень. Палое цар Аляксандр II. З усёй пушчы пад яго стрэлы было сагнана 117 зуброў, 100 зайцаў, 3 ласі, 23 дзікі, 36 коз, 14 ланяў, 17 ваўкоў, 15 ліс, 14 барсукоў. Усяго 339 галоў.

Але зубр, нягледзячы на здзек і ганьбаванне, не пакінуў сваю Белавежу. Вучоныя нават зрабілі вывады, што пушча захавалася толькі таму, што ў ёй былі зубры, а зубры захаваліся толькі таму, што была пушча. *(Паводле Я. Сіпакова)*

Заданне 4. Прачытайце словы і запішыце іх па-беларуску. Прыўласнасьць напісання праверце па слоўніку.

Абитурыент, адаптацыя, ажиотаж, альтэрнатыва, аўдыенцыя, бойкот, бюджэт, дыскрымінацыя, депрэсія, девальвацыя, дыскрымінацыя, індэкс, інкогніто, імпульс, кампанія, кантэкст, ліцэнзія, нюанс, рэгрэс, рэфэрэндум, суверенітэт, тэзіс, эвалюцыя.

Заданне 5. Прачытайце выказванне. Якіх нормаў маўлення неабходна прытрымлівацца пры стварэнні тэкстаў пералічаных жанраў? Выберыце адзін з жанраў і напішыце выказванне ў афіцыйным стылі.

Неад’емнай часткай атульнай культуры, іміджу, аўтарытэту кіраўніка служаць граматынае і правільнае афармленне ім дзелавых папер, дакументаў, анкет і інш.; своечасовы і канструктыўны адказ на ўсе службовыя пісьмы, запыты, паведамленні, запрашэнні, віншаванні, рэкламацыі *(Б. Плотнікаў)*.

Заданне 6. Прачытайце тэкст. Назавіце адметныя формулы маўленчага этыкету беларусаў. Стварыце выказванне, выкарыстоўваючы формулы маўленчага этыкету, характэрныя для адной з пералічаных сітуацый зносін.

Маўленчы этыкет – сістэма правіл маўленчых паводзін, якія выкарыстоўваюцца ў тыповых сітуацыях зносін (знаёмства, зварот, сустрэча, развітанне, падзяка і інш.). Маўленчыя этыкетныя формулы выступаюць як форма выражэння ветлівасці, паважлівых, добразычлівых адносін да суб’ядніка.

Правілы маўленчага этыкету маюць нацыянальны, адметны характар, яны абавязковыя для членаў грамадства. Пры ўжыванні формул ветлівасці трэба ўлічваць іх гістарычную зменлівасць. Так, пры звароце да слухачоў у розныя перыяды развіцця грамадства ўжываліся на-ступныя маўленчыя формулы: таварышы, грамадзяне, грамада, панове, спадарства. Веданне і дарэчнае выкарыстанне правіл маўленчага этыкету выяўляе ўзровень агульнай культуры асобы, яе інтэлігентнасць, выхаванасць *(З вучэбнага дапаможніка “Беларуская мова”)*.

Заданне 7. Устаўце прапушчаныя літары, раскрыйце дужкі і пастаўце, дзе трэба, знакі прыпынку. Спішыце тэкст, захоўваючы правільнасць нормаў маўлення.

Гэта быў старасве...кі лес. І былі ў ім такія пу...чы і нетры аб якіх (не) ведаў (ні)хто на свеце. Поўны мес...чык раз у чатыры квадры ў...пляваў (на) с...рэдзіну неба і а...туль рыхтаваўся пацікаваць што дзе...цца пад паветкаю густога ліс...ця. Але яму ля...чэй было (б) разгледзець што робі...цца пад страхою у хаце ч...лавека чым прабіцца пра... галіны адвечных гу...чароў. І сумаваў тады круглявы блі...часты мес...чык і хаваў свой твар у светлых хмарках. Само яснае сон...йка (ледзь)ледзь прапускала залатыя косы і то толькі (да)палавіны. На самым ніз... заўсёды панаваў ц...нёк і прохаладзь. Звяры і птушкі (не) мелі а...вагі заб...рацца у нетры лес... . Там жыла адна тая Таёмнасць што запаўняла гэтыя нетры страхам і (ні)кому (не) вядомымі дзе...мі.

Праз гу...чары пад павеццю зялёных голек прабівалася бліскучая сту...ка халоднай вады і дзяліла пу...чу на дзве часткі. Абодв... берагі рэчкі былі густа заро...шыя старымі дрэвамі яны прасц...ралі свае га...лё над рэчкаю і лучыліся адны з другімі. І лес па адзін бок рэчкі і лес па другі яе бок быў адным лесам і тое што рабілася на адным беразе рэчкі было таксама справаю другога бераг... .

Рэчка была (не)вялікая у лесе яна пач...налася у лесе і канчалася. Канчалася пышным і прыгожым ...озерам. Вакол ...озера як вежы стаялі мудрыя дрэвы дубы.

(Доўгія)доўгія гады цэлыя вякі жыла пу...ча згодна і ...часліва жыла поўным багатым жы...цём. (*Я. Колас*).

Практычныя заняткі № 7

Камунікатыўныя якасці маўлення. Лагічнасць маўлення

Ключавыя паняцці: камунікатыўная мэтазгоднасць маўлення, лагічнасць маўлення, норма маўлення.

Пытанні для абмеркавання:

1. Што з'яўляецца асновай для лагічнасці маўлення? Чаму лагічнасць маўлення залежыць ад пазалінгвістычных умоў?
2. Назавіце прычыны парушэння лагічнасці маўлення.
3. Пералічыце ўмовы забеспячэння лагічнасці маўлення.
4. Як узаемазвязаны паміж сабой дакладнасць і лагічнасць?

Заданне 1. Прачытайце тэкст. Вызначце сродкі перадачы лагічнасці маўлення. Пакажыце на прыкладах, чым забяспечваецца лагічнасць маўлення.

Шчасце

Быў адзін з тых летніх дзён, якія бываюць, мусіць, толькі на Беларусі. Сонца пячэ як мага, а гарачыні няма: лішак яе паглынаюць і рака, і зараснікі аэру ды чароту, і густыя паплавы, і непралазны алешнік ды лазняк, і бярозы, і хвоі, і ўсялякая зеляніна. Не відаць людзей, не чуваць, але гоману досыць і без іх: адны кошкі сваім цырканнем могуць заглушыць усіх людзей, а тут яшчэ кукуюць жаўтабрухія жабы, заліваюцца мітуслівыя птушкі ды гудуць мясістыя чмялі.

Усім радасна ў такі дзень. Радасна і мне. Радасна і вунь таму хлапчуку год васьмі, што спускаецца з гары, падсакваючы на адной назе ды махаючы белым дубцом.

Мы сустракаемся з ім на мосце, ён прыпыняецца і глядзіць на мяне так, нібы хоча нешта сказаць. Радасць, шчасце так і пырскаюць з яго блакітных вачэй. Я разумею яго. Калі і я гатоў усіх абняць у гэты жыватворны дзень, дык што ж павінна адбывацца ў яго маленькім чыстым сэрцы? Я лагодна ўсміхаюся яму, ківаю галавой і кажу:

– Добра жыць на свеце, браток, га?

Тварык хлопчыка засвяціўся яшчэ больш, але ён нічога не сказаў. Ды і што ён мог сказаць? Мы і без слоў разумелі адзін аднаго.

Я паціху ішоў міма, а хлопчык, нібы той сланечнік, паварочваў следам за мной свой круглы тварык. І з выразу вачэй яго таксама пырскала шчасце, і таксама здавалася, што ён вось-вось нешта скажа.

Я яго разумеў. Але ён, відаць, гэтага не ведаў, бо ўсе глядзеў мне ў вочы, нібы чагосьці чакаючы ад мяне. Ён заліваў мяне сваім шчасцем, а я у адказ нічога не мог яму даць. Для яго маёй шчырай і ветлівай усмешкі было мала. Мне трэба яму нешта сказаць. Але што? Што яму сказаць, каб перадаць усю тую цеплыню, якую я да яго адчуваю? А мне засталася ступіць толькі адзін крок – і мы размінёмся. Размінёмся, можа на векі.

– Як цябе зваць? – сказаў я нарэшце, каб толькі не маўчаць. Сказаў – і зараз жа пачырванеў ад сораму: хлопчык нічога мне не адказаў. Сваім дзіцячым інстынктам ён, відаць, зразумеў, што словы гэтыя сказаны так сабе, абы сказаць. Мала таго: твар яго перастаў свяціцца, нават неяк балюча скрывіўся. А потым... потым з грудзей яго вырваўся крык!..

Не адзін год прайшоў з таго часу, а голас хлопчыка і цяпер гучыць у маіх вушах.

Гэта быў шчыры, мімавольны крык дзіцячай душы. У ім былі і крыўда, і расчараванне, і надзея, і горкі папрок да нас, дарослых і разумных людзей (*Янка Брыль*).

Заданне 2. Растлумачце, чаму з пазіцыі лагічнасці маўлення ў назве штотыднёвіка творчай інтэлігенцыі Беларусі *“Літаратура і мастацтва”* дапушчана лагічная памылка.

Заданне 3. Знайдзіце ў сказах лагічныя памылкі і выпраўце іх.

1. Кожны год са свайго агарода бабуля збірае багаты ўраджай гародніны, садавіны і іншых культур. 2. Часта праводзяцца сустрэчы з артыстамі, на якіх гучаць песні вядомых эстрадных майстроў, якія навяваюць успаміны аб маладосці. 3. Сваякі гадуюць свіней, курэй, кароў і іншых птушак. 4. На сходзе прысутнічалі 19 чалавек, а таксама 4 інспектары з упраўлення адукацыі. 5. На сцяне партрэты: гравіраваны – Марата ў ванне, паражонага кінжалам, алоўкам – Каліноўскага. 6. Танкавая рота выгрузілася з эшалона з карпуснымі часцямі ў канцы чэрвеня месяца. 7. Кожны вучань імкнецца не прапусціць міма пытання настаўніка і хутка падрыхтаваць адказ на іх. 8. Адны ад факта ідуць да высновы, вываду, узвышаюцца да абагульнення, іншыя ад агульнай думкі спускаюцца да факта. 9. У тое лета, калі Віцю рыхтавалі ў школу, **нечакана, як снег на галаву**, заявілася маці (З інтэрнет-крыніц).

Заданне 4. Размясціце сказы ў правільным парадку, каб атрымаўся тэкст. Спішыце.

Гэта і своеасаблівая маўленчая лабараторыя, дзе адкрываюцца і апрабоўваюцца новыя словы і сінтаксічныя канструкцыі. Праца над мовай, над яе ўзбагачэннем і ўдасканаленнем была і застаецца неад’емнай часткай творчай дзейнасці пісьменніка. Адсюль многія з іх бяруць шлях у шырокі агульнанародны ўжытак. Мастацкая літаратура не толькі майстэрня, у якой шліфуюцца нормы літаратурнай мовы (*А. Каўрус*).

Заданне 5. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Интерес – одно из главных условий успеха любого публичного выступления. Всякая речь с начала до конца должна характеризоваться уверенностью оратора в том, что он пытается донести до слушателя. А уверенным можно быть тогда, когда хорошо знаешь то, о чем говоришь. Некомпетентному, неуверенному в своих доводах, неубежденному в истинности излагаемого материала оратору трудно убедить других в своей правоте.

Привлекают внимание аудитории вдохновенность оратора, его искренность. Речь бывает более эффективной, когда она носит рассудительный характер, по форме приближается к беседе. Для этого необходим постоянный визуальный, эмоциональный и мысленный контакт с сидящими в зале людьми (*По И. Брауму*).

Практычныя заняткі № 8 **Камунікатыўныя якасці маўлення.** **Чысціня і багацце маўлення**

Ключавыя паняцці: камунікатыўная мэтазгоднасць маўлення, чысціня маўлення, багацце маўлення, норма маўлення.

Пытанні для абмеркавання:

1. Што ўключае ў сябе паняцце чысціня маўлення?
2. Назавіце прычыны парушэння чысціні маўлення і шляхі выпраўлення гэтага недахопу.
3. Якое маўленне можна назваць багатым?
4. Якімі сродкамі мовы забяспечваецца багацце выказвання?

Заданне 1. Прачытайце. Вызначце асноўную думку тэксту.

Гаворачы пра мову, нельга не сказаць тут, што і шэрая, невыразная наша канцылярская мова, мова многіх нашых газет ды часопісаў, – таксама бяда, гэта агульнавядома. Але сёння ўжо можна падумаць: ці неаднолькавай бядой з’яўляюцца абедзве гэтыя крайнасці – пазбаўленае густу і меры захапленне дыялектызмамі, пакарабачанымі, без жаданай патрэбы перайначанымі слоўцамі, моўнымі калекамі і прыдумкамі, таксама як і шэрая казёншчына мовы – яны аднолькава аддаляюць нашу літаратуру ад яе чытача – народа. (*Васіль Быкаў*)

Заданне 2. Прачытайце, вусна перакладзіце тэкст. Складзіце парады для публічнага выступлення на аснове зместу тэксту.

Публічная речь (доклад, лекцыя, выступленне) пачынаецца з адрасавання к слухачам (Уважаемыя таварыцы! Уважаемыя дамы і господа! Уважаемыя калегі! і т. д.). Перад адрасаваннем для атрымання ўвагі неабходна зрабіць перапынку. Пасля адрасавання к аўдыторыі аратар звычайна пачынае к фармулёўцы мэты і аб’ясненню актуальнасці тэмы свайго выступлення.

Для таго, каб зрабіць слухачоў адрасаванымі свайго пункту згляду, неабходна пераконная аргументацыя. Ааналіз фактоў, аб’ясненне свайго пункту згляду з’яўляюцца асноўнай часткай даклада ці выступлення. Аднак яна не павінна быць перагружана фактычным матэрыялам, так як можа з’яўляцца для слухачоў занадта складанай, прывесці к страты асноўнай ніткі разважанняў і ў канчатковым выніку к аслабленню цікавасці к рэчы (*По И. Брауму*).

Заданне 3. Прачытайце. Як у вершы выяўляецца багацце маўлення? Ці ўпывае паўтор слоў на багацце паэтычнага радка з пункту гледжання культуры маўлення?

Белыя сыплюцца долу крышталікі,
Белыя крышацца хмаркі ўгары.
Сосны захутаны ў белыя шалікі.
Белая мітусь у белым бары.
Белая мяккая ціша няхрусткая,
Белай дрымотай спавіты кусты.
Белая казка... Зіма беларуская...
Што ж мне не дорыш снягурачку ты?.. (*Н. Гілевіч*)

Заданне 4. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Очень важным аспектом речи является ежедневное поведение человека в общении с другими людьми, его способность разговаривать учтиво, вежливо, то есть соблюдая правила речевого этикета.

Чтобы понять эти правила, сначала задумаемся над тем, что обозначает слово этикет. Оно пришло к нам из французского языка, где имеет значение «ярлык», «этикетка». А в свое время это слово появилось на основе греческого *ethos* – «обычай», «характер». Этикет – установленный порядок поведения, форм обхождения. Следовательно, речевой этикет – правила поведения, принятые в речевом общении между людьми. И нужны эти правила для того, чтобы поддерживать положительную тональность разговора. Именно из уст культурного и вежливого человека мы слышим этикетные выражения: добро пожаловать; приятного аппетита; благодарю вас; будьте здоровы; извините меня; пожалуйста; добрый вечер.

Важность речевого поведения хорошо осознавали еще в древности. Так, в «Поучениях» Владимира Мономаха читаем: «Не пропустите человека, не поприветствовав его, и доброе слово ему молвите» (С. Львова).

Заданне 5. Дапоўніце сказы вобразна-выяўленчымі сродкамі. Спішыце тэкст, расстаўляючы знакі прыпынку.

Усе рэкі Беларусі дужа Дняпро з высокім правым берагам і далячынямі паплавоў . Прыпяць з яе вадой астравамі пратокамі і шапкамі буслянак. Дзвіна зарослая мачтавым лесам. Ласкавы Нёман у воды якога глядзяцца вежы і лістоўныя пушчы. Нават невялічкая Шчара са сваімі шлюзамі ў цені неабхватных таполяў. З раптоўным патокам вады што вырываецца са шлюза і выносіць на сабе плыты з людзьмі ...

Воблік Беларусі нельга сабе ўявіць без азёр. Іх у нас каля адзінаццаці тысяч. Вялікія і цёмныя балотныя і як самое святло. Лясныя як Кромань або Свіцязь і бязлесныя. Азёры – вочы зямлі. Яны не толькі кормяць навакольны люд але і натхняюць паэтаў (Паводле У. Караткевіча).

Практычныя заняткі № 9

Камунікатыўныя якасці маўлення. Выразнасць маўлення

Ключавыя паняці: камунікатыўная мэтазгоднасць маўлення, выразнасць маўлення, норма маўлення, вобразна-выяўленчыя сродкі мовы.

Пытанні для абмеркавання:

1. Якое маўленне можна назваць выразным?
2. Якімі сродкамі мовы забяспечваецца выразнасць выказвання?

3. Ахарактарызуйце сродкі стварэння выразнасці маўлення на фанетычным узроўні.

4. Якія лексічныя сродкі выразнасці маўлення характэрныя для выказванняў розных стыляў?

5. У якіх з функцыянальных стыляў найбольш выяўляецца выразнасць маўлення як камунікатыўная якасць?

Заданне 1. Прачытайце. Як ствараецца выразнасць маўлення ў вершаваных радках?

Не шасцяць каласы,
Звон не валіцца з касы,
Не кладуцца ў стог пласты,
Толькі сыплюцца лісты
На яловыя кусты,
На сухія верасы (*Янка Купала*).

Заданне 2. Прачытайце тэкст. Знайдзіце марфалагічныя сродкі стварэння выразнасці маўлення.

Расце ў лесе дуб, магутны, з парэпанай карой на моцных галінах-лапах. Карані яго перапляліся паміж сабой, выпілі безліч зямных сокаў. І паспрабуй яго крануць з месца. Пярун страсяне яго за чуб, абсмаліць. Дуб ўсё роўна стаіць. А вось клён – фанабэрысты, рознакаляровы, як паўлін. Усё азіраецца навокал, усё прыхарошваецца. Лісце яго, як зоркі, падае лёгка і імкліва ў парудзелыя травы (*Паводле С. Лобач.*).

Заданне 3. Прачытайце тэкст правіла з вучэбнага дапаможніка “Беларуская мова” 10 клас. Якія графічныя сродкі выразнасці характэрны для гэтага тэксту (падзел на абзацы, знакі прыпынку, нумарацыя, шрыфтавыя сродкі, спалучэнне кірылічнага і лацінскага шрыфтоў, колеравыя выдзяленні, падкрэсліванні і інш.)?

Прынята лічыць, што **выразнасць** маўлення найперш звязана з выкарыстаннем лексічных сродкаў – *эпітэтаў, метафар, гіпербал* і інш.

Аднак выразнасць ствараецца таксама і навізной тэмы, праблемы, інфарматыўнасцю, доказнасцю выказвання, лагічнасцю яго зместу, празрыстасцю структуры.

Выразнасць маўлення забяспечваюць усе сродкі, якія падтрымліваюць увагу і цікавасць слухача (чытача). Выразнасць маўлення рэалізуецца на арфаэпічным, акцэнталагічным, лексічным, словаўтваральным, граматычным узроўнях моўнай сістэмы.

Заданне 4. Якія сродкі стварэння выразнасці маўлення характэрны для вершаванага твора?

Хто сказаў – вада без паху?
Хто сказаў – вада без смаку?
Той, відаць, не смяг у спёку
І ад смагі ў суш не млеў.

Той, відаць, вадой не трызніў,
Не хапаў яе ў жмені –
Калі боязна рассыпаць
Нават кропельку ў траву.
Той, відаць, не поўз пустыняй,

Не ўсыхаў у акіяне –
Калі пахі ўсе і смакі
У глытку пітной вады.

У глытку, што, як
дажджынка,
У глытку, што, як расінка,
На лістку, бы на далоні,
Гэтак зманліва дрыжыць.
І ўжо ў гэтай нават кроплі
Усе колеры вясёлкі... *Я. Сіпакоў*

Заданне 5. Знайдзіце ў сказах марфалагічныя сродкі выразнасці маўлення.

1. Блакітная-блакітная сон-травя ў маладосці (*І. Пташнікаў*).
2) А ўвосень надта падабалася, як высока-высока плавалі буслы (*І. Грамовіч*).
3) Не відно на полі следу, А я еду, еду, еду (*С. Грахоўскі*). 4) І бярозкі, бярозкі, бярозкі Узнімаліся ў неба (*Г. Бураўкін*). 5) І казаў ён (Скарына), што многія чэхі гавораць ужо напалову па-свойму, а напалову па-нямецку. І казаў ён, што ўладары павінны гаварыць з народамі на ягонай мове... (*У. Арлоў*). 6) Восень... І холад... І слота... Дождж (*Я. Сіпакоў*). 7) Раніца... Раса... Сонца – мёду міса (*У. Карызна*).

Заданне 6. Ахарактарызуйце лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя сродкі выразнасці маўлення. Абгрунтуйце ўжыванне тэрміналагічных адзінак.

Паэзію, як і музыку, трэба слухаць. Яна мае дачыненне з гукамі – доўгімі і кароткімі гукамі, моцнымі націскамі і слабымі націскамі, суадносінамі галосных тонаў і зычных, якое ёсць як тэмбр інструментаў у музыцы.

На лісце паперы паэзія мёртвая, мёртвая да таго часу, пакуль які-небудзь голас не абудзіць яе да жыцця, падобна да таго, як музыка, што ляжыць на падстаўцы для нот, гэта толькі інструкцыя для выканаўцы. Здольны музыкант больш-менш уяўляе сабе гук, а здольны чытач можа паспрабаваць пачуць у свядомасці тое, што бачаць ягоныя вочы надрукаваным. Але і аднаго, і другога задаволіць толькі рэальны гук, які прагучыць у паветры і дасягне вуха. Паэзію трэба чытаць уголос (*Паводле Б. Бантынга; пераклад Г. Тычка*).

Заданне 7. Назавіце сродкі выразнасці, характэрныя для навуковага маўлення. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, запішыце яго.

Шифрование – процесс преобразования сообщения из открытого текста (*plaintext*) в шифротекст (*ciphertext*) таким образом, чтобы:

- его могли прочитать только те стороны, для которых оно предназначено;
- проверить подлинность отправителя (аутентификация);
- гарантировать, что отправитель действительно послал данное сообщение.

В алгоритмах шифрования предусматривается наличие ключа. Ключ – это некий параметр, не зависящий от открытого текста. Результат прим-ия алгор. шифрования зависит от используемого ключа. В криптографии принято правило Керхоффа: «Стойкость шифра должна определяться только секретностью ключа». Правило Керхоффа подразумевает, что алгоритмы шифрования должны быть открыты.

В системах шифрования с открытым или асимметричным ключом (см. рис.) (*public/ assymmetric key*) используется два ключа (*3 інтэрнет-крыніц*).

Заданне 8. Перакладзіце на беларускую мову тэкст. Якія лексічныя сродкі выразнасці маўлення выкарыстаны ў ім?

Все знают об Интернете, но что такое Интернет на самом деле – объяснить может весьма ограниченное число пользователей. Вроде бы странное заявление, но оно вполне соответствует действительности. Слишком хаотично и без плана развивался Интернет после взлета своей популярности. Правда, и ранее он не отличался стройной и понятной структурой. А популярное определение «Сеть сетей» просто скрывает за четкой и короткой формулировкой весьма аморфное и не слишком структурированное информационное образование – ВИРТУАЛЬНОЕ БОЛОТО (*В. Соломенчук*).

Заданне 9. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце словы, агульныя для рускай і беларускай моў. Складзіце руска-беларускі слоўнік па тэме «Каляндар».

Слово «календарь» восходит к латинскому «*calendae*» (первый день месяца), а оно, в свою очередь, – к глаголу «*Calare*», что означает «выкликать»: в Древнем Риме обязанностью главного жреца было громкое провозглашение первого дня нового месяца.

Вообще же календари создавались независимо от Древнего Рима, задолго до и после него в разных уголках Земли, ибо потребность измерять время возникла у всех народов, как только осознавалась периодичность явлений природы (смена дня и ночи, времени года). Нет нужды доказывать, что упорядоченный счет времени, с одной стороны, – итог длительного развития человеческой мысли, наблюдений и опыта, с другой – необходимое условие дальнейшего развития цивилизации.

Славяне не были исключением. Им тоже пришлось осваивать способы времяисчисления, вырабатывать свой календарь с очень крупными и достаточно мелкими единицами – от понятий «век», «эпоха» до обозначения частей суток (день, ночь, сумерки и пр.).

Исстари основным занятием восточных славян было земледелие, поэтому культура в целом и основная масса праздников, обрядов носила земледельческий характер. Календарь крестьянина представлял собой сложное явление, включающее в себя знание природы, осмысление закономерностей человеческой жизни, сельскохозяйственный опыт, обряды, произведения устного народного творчества, установившиеся веками нормы общественной жизни и многое другое. Это своеобразный дневник и энциклопедия крестьянского быта с его праздниками и буднями (*А. Ф. Некрылова*).

ТЭКСТЫ ДЛЯ ПЕРАКЛАДУ

1. Деятельность Симеона Полоцкого оказал большое влияние на просвещение молодой России. Он был первым профессиональным писателем и первым в России интеллигентом. Будучи приглашенным в 1664 году в Москву для воспитания детей царя, Симеон Полоцкий занимался одновременно писательской и просветительской деятельностью. Царь Федор Алексеевич под воздействием своего учителя открыл первую в Кремле типографию и отдал ее в полное его распоряжение. Это позволило С. Полоцкому издать многие свои произведения. За 16 лет пребывания в Москве он оставил 50 тысяч строк писательских и научных трудов. Написанный и изданный им «Псалтырь» был в свое время высоко оценен М.В. Ломоносовым, считавшим его вместе с «Грамматикой» М. Смотрицкого «воротами учености». С. Полоцкий предсказал рождение Петра I, в будущем великого государственного деятеля. Специально для Петра I он подготовил и издал «Букварь», уделяя много внимания его воспитанию. По его проекту в 1686 году было открыто первое высшее учебное заведение – Славяно-греко-латинская академия. Он опередил российскую действительность на целый век (*Е. Ширяев*).

2. Книга – это духовное завещание одного поколения другому, совет умирающего старца юноше, начинающему жить, приказ, передаваемый часовым, отправляющимся на отдых, часовому, заступающему на его место. Вся жизнь человечества последовательно оседала в книге: племена, люди, государства исчезали, а книга оставалась. Она росла вместе с человечеством, в нее кристаллизовались все учения, потрясающие умы, в нее записана та огромная исповедь бурной жизни человечества, та огромная автография, которая называется всемирной историей. Но в книге не одно прошедшее: она составляет документ, по которому мы вводимся во владение

настоящим, во владение всей суммой истин и усилий, найденных страданием, облитых иногда кровавым потом, он – программа будущего. Итак, мы будем уважать книгу. Это – мысль человека, получившая относительную самобытность, это – след, который он оставил (*А. Герцен*).

3. Многие не любят, но мне нравится вечное, спокойное, даже в полное безветрие, лopotание осины. Это ведь не скрежет, не грохот, не урчание моторов, не скрип тормозов, не железо по железу и не стекло по стеклу, Это очень нежное, неназойливое, безобидное и, я бы сказал, какое-то прохладное лепетание, вроде вечного плеска моря.

С первым дыханием осени до неузнаваемости преобразается матово-зеленая сероватая листва осин. Когда Пушкин восторженно воскликнул: «Люблю я пышное природы увяданье, в багрец и золото одетые леса», виновницей слова «багрец» явилась осина. Откуда-то берется в листве яркая полная краска, киноварь. Впрочем, можно обнаружить в осиновой листве богатую гамму от чистого золота через розовый и красный тона к вишневому цвету. Но больше всего именно – багрец. Точно каждый лист накалили на огне до яркой красноты, и вот теперь все горит и светится.

Вместе с листвой преобразается и сам лес, а вместе с тесами и весь пейзаж среднерусских равнин. Осиновый лес в то время между черной землей и серым осенним небом словно полоска зари, и кажется, что от него светлее на мглистой, ненастной земле. Бывает, что нижний и верхний ярусы леса на склоне горы хвойные и, значит, черные, а между ними длинной полосой золотое свечение берез и красное горение осин. Каждая осина в лесу или стоящая отдельно на меже кажется мне в это время каким-то фантастическим марсианским растением, потому что непривычно видеть, чтобы дерево было все красное с головы до ног (*В. Солоухин*).

4. Мы пересекли лес и вышли на его край, светлый и высокий, с легкими кронами стройных нестарых берез, меж которыми легко пробивались струйки дождя. Край этот выходил округлым мысом на хлебное поле, теперь, под дождем, темно-золотистое, почти охристое, поникшее и тихое. Это было красивое место, увидев которое, ты чувствуешь, как в душе рождаются, словно смутные стихи, самые неистовые грезы. Левее хлебного поля шла старая широкая просека, одним своим краем совпадая с прямой, словно по линейке отрезанной, границей поля. Мы перешли эту просеку по зеленой, плотной, словно ухоженный газон, мокрой траве. Пока добирались до следующего леса, косые струи дождя легко и мягко постегивали наши грубые плащи, щекотали лицо, и я испытал ощущение удивительной свежести, чистоты и какой-то особенной упругости полнокровного летнего мира. Все ближе подходили мы к лесу, и все выше поднималась его неровная темная стена. Еще минута – и мы войдем в мокрый, хлещущий отяжелевшими влажными ветвями подлеска лес. Перед крайними деревьями леса по границе просеки тянулась заросшая неглубокая канавка, уже изрядно

зализанная временем. Мой спутник сначала повел меня вдоль этой канавки, не углубляясь в чащу, рассказывая мне на ходу, как много грибов попадалось ему здесь когда-то (*А.Ким*).

5. В конце апреля, в еще голом, сквозном лесу, на возвышенных прогретых местах сквозь жесткую кожистую подстилку пробивается сон-трава. На нежных, опушенных стеблях, как бы еще не окрепших от перворождения, поникше дремлют крупные сине-фиолетовые цветы. Об эту пору растеньице еще без единого листочка: просто стебель и на нем – цветок. Сон-трава так и зимовала под снегом, под опавшими древесными листьями с уже готовым бутонем, с тем чтобы, пока вокруг еще нет ни одной травинки, первой пробиться к солнцу, поскорее развернуть бутон и понежиться, подремать в ласковых вешних лучах. Ничего подобного этой яркой, праздничной сини нет во всем пока еще не прибранном, буро-жухлом лесу, и потому так радостно изумишься, когда еще издали, за много шагов, увидишь это диво весны.

Рвать цветок нельзя. Он и сам по себе трепетно-нежный, неприкасаемый и даже под бодрящим апрельским солнцем не в силах приподнять дремотно опущенной головы. Если же его сорвать, то он тут же безвольно поникнет и уснет навсегда... Оттого и назван так: сон-трава.

Но вот все-таки рвут многочисленные посетители вешнего леса! Рвут и вскоре бросают. Бросают из-за этой нежной неприкасаемости растения, а стало быть, из-за его бесполезности и ненужности. Бывает, в воскресный день все лесные тропки, ведущие к электричке, усыпаны завядшими и растоптанными цветами (*По Е. Носову*).

6. Почему люди все время недовольны телевидением, этим величайшим даром цивилизации? Потому что это дар данайцев. В нас бунтует подавленная, не находящая реализации часть нашего живого существа. Даже в новогоднюю ночь, как невольники на галерах, мы прикованы к телеэкранам и видеомagneтофонам, неспособные сами ни петь, ни плясать, ни кричать, ни смеяться, ни играть, ни разыгрывать друг друга, – фактически не общаемся, а только смотрим, смотрим, в промежутках немного пьем и жуем, жуем, жуем...

Телевидение – символ всей современной аудиовизуальной культуры. Гибельная суть этой новой «культуры» в том, что она лишает человека его собственного предметного мира, унося туда, где он существует только как фантом. И есть уже телевидеоманы, «электронные почтальоны», которые забыли о естественных потребностях живого активного существа, чувствуя себя вполне хорошо без них. Умерли – и довольны. Впереди – компьютерная наркомания, которую называют пока «пребыванием в виртуальной реальности».

В подсознание – основную творческую лабораторию человека – попадает только то, что прошло через чувства. Через чувства проходит прежде

всего живое, непосредственное воздействие другого человека, природы, мира, а информационное воздействие затрагивает только мышление, «кору». От хоккея по телевизору остается легкий поверхностный след, который, как след самолета, быстро рассеивается с новыми впечатлениями, смешивается с ними. Хоккей на стадионе, даже наблюдение, а тем более собственную игру, помнит все тело, весь человек. И так любые события. (По В. Кутыреву)

ТЭМЫ ДЛЯ ВУСНЫХ ВЫКАЗВАННЯЎ

1. Вядомыя вучоныя-лінгвісты.
2. Словы вакол нас – мы ў свеце слоў.
3. Камп’ютар у сучасным жыцці.
4. Па сцэжках майго маленства.
5. Мая будучая прафесія. Якой я яе бачу?
6. Ля карты Беларусі.
7. Гісторыя ў назвах вуліц майго горада.
8. “Колькі моў ты ведаеш, столькі разоў ты і чалавек”.
9. Той шчаслівы, хто зведаў каханне... (Пімен Панчанка).
10. Ля помніка беларускаму пісьменніку.
11. Мова беларускага радыё і тэлебачання.
12. Беларускае слова на старонках газет і часопісаў.
13. Пытанні культуры мовы на старонках часопіса “Роднае слова”.
14. Праблемы беларускай навуковай тэрміналогіі.
15. Жаргонная лексіка ў мове сучаснай моладзі.
16. Выдатныя прамоўцы мінулых стагоддзяў.
17. З гісторыі станаўлення нормаў беларускай літаратурнай мовы.
18. Безэквівалентная лексіка як праяўленне самабытнасці слоўнікавага складу беларускай мовы.
19. Беларускі маўленчы этыкет.
20. Роля Я.Купалы і Я.Коласа ва ўзбагачэнні беларускай мовы.
21. Пісьменнікі і вучоныя пра родную мову.
22. Культура маўлення ва ўмовах білінгвізму.

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

1. Антанюк, Л.А. Беларуская мова (прафесійная лексіка): Курс лекцый / Антанюк Л.А., Плотнікаў Б.А. – 3-е выданне. – Мн., 2005. – 240 с.
2. Беларуская мова. Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. – Мн.: Вышэйшая школа. – 1987. – 429 с.
3. Багамолава, А.М. Стылістыка і культура беларускага маўлення: вучэб. дапаможнік / А.М. Багамолава, Г.К. Семянькова. – Мінск: Изд-во Гревцова, 2012. – 304 с.
4. Каўрус, А.А. Да свайго слова. Пытанні культуры мовы / А.А. Каўрус; пад рэд. У.І. Куліковіча. – Мінск: РІВШ, 2011. – 344 с.
5. Ляшчынская, В.А. Стылістычнае рэдагаванне і карэктура: вучэб. дапаможнік / В.А. Ляшчынская. – Мінск: РІВШ, 2017. – 334 с.
6. Сямешка, Л.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І. Сямешка, І.Р. Шкраба, З.І. Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.

Дадатковая

1. Любецкая, К.П. Стылістыка і культура беларускага маўлення: практ. заняткі / К.П. Любецкая. – Мінск: БДУ, 2008. – 36 с.
2. Старасценка, Т.Я. Стылістыка беларускай мовы: вучэб.-метад. дапаможнік / Т.Я. Старасценка, В.В. Урбан, Ф.С. Шумчык. – Мінск: БДПУ, 2009. – 219 с.
3. Старичёнок, В.Д. Культура речи и деловое общение: словарь-справочник / В.Д. Старичёнок, Л.Г. Рудь. – Минск: БГПУ, 2004. – 117 с.
4. Культура маўлення [Электронны рэсурс]: вучэб.-метад. комплекс / склад. Н.П. Лобань // Рэпазіторый БДПУ.

Вучэбнае выданне

МАРТЫНКЕВІЧ Святлана Васільеўна

**КУЛЬТУРА МАЎЛЕННЯ
(БЕЛАРУСКАГА)**

Метадычныя рэкамендацыі

Тэхнічны рэдактар	<i>Г.У. Разбоева</i>
Камп'ютарны дызайн	<i>В.Л. Пугач</i>

Падпісана ў друк 25.03.2022. Фармат 60x84^{1/16}. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 2,09. Ул.-выд. арк. 1,80. Тыраж 60 экз. Заказ 28.

Выдавец і паліграфічнае выкананне – установа адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ў якасці выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/255 от 31.03.2014.

Надрукавана на рызографе ўстанова адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.
210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.